

široké a v našem kontextu velice aktuální problematice veřejné sféry a jejího vztahu k demokratickým institucím, občanské společnosti a politické kultuře. Demokratické procedury vždy fungují v rámci určitého veřejného prostoru a má-li být česká společnost úspěšně transformována a demokratizována, neobejdeme se bez systematické analýzy tohoto pojmu. Ostatně sám Habermas nakonec připustil, že politicky činné veřejnosti nestačí právní garance, je také odkázána na politickou kulturu občanů přívýklých svobodě.

Petra Gümpllová

Jürgen Habermas: *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*

Praha, Filosofía 2000, 187 s.

V počáteční kapitole se Habermas zabývá otázkou krize. Pro Habermase znamená „krize“ stav, kdy se rozhoduje o dalším pokračování, či nepokračování systému. Termín sice do jisté míry přebírá z medicíny, jde mu však o to, definovat a popsat krizi společenského systému. Pochopení systémové krize předpokládá pochopení společenského systému v jeho celé genezi. Otázka: „Jsme-li schopni odlišit jádro systému od jeho prvků?“ (s. 11), nás vede k přesvědčení, že hranice a trvání společenských systémů je velice obtížnou záležitostí. Tělesné orgány mají svoji prostorovou a časovou mez. Společenské systémy jsou však nejen složitější, ale také nejednoznačně pochopeny. Habermas proto tvrdí: „Jestliže se systémy zachovávají tím, že mění obojí (jádro i prvky), tj. své hranice i svoji strukturální kontinuitu, ztrácí jejich identita ostře kontury“ (s. 12).

Systémová změna společnosti může znamenat na jedné straně zdokonalení systému, a tedy pozitivní změnu, na straně druhé může znamenat rozpad, zhroutení systému, a tedy krizi. Pojem krize tedy bezprostředně souvisí se změnou a pohybem společnosti k rozpadu a zhroutení. Krize vyplývá z dynamiky společenské změny. Tam, kde zůstává společenský systém bez změny, bez pohybu, nemůžeme o krizi hovořit. Stabilita je opakem krize.

Je jasné, že ne každá strukturální společenská změna znamená krizi. Subjektivní rovinu krize Habermas charakterizuje jako pozici subjektů, v níž členové společnosti zakoušejí strukturální změny jako vlastní ohrožení. Sociální identitu členové společnosti chápou jako hodnotu, bez níž nelze žít. Ohrožení sociální identity vnímají negativně jakožto krizi. Proto Habermas říká, že „krizové stavy mají formu dezintegrace společenských institucí“ (s. 12). Habermas vychází z přesvědčení, že společenské systémy mají vlastní identitu. Proto ji mohou také ztratit.

Revoluce lze tedy jasně odlišit od pouhých strukturálních přeměn. Ztráta identity společenských systémů souvisí sice s generační změnou, má však hlubší význam. Jde o změnu hodnot, kterou nenavodí pouze diskuse o hodnotách, ale přijetí nových či jiných hodnot. „Krizе identit souvisí s problémy řízení“, říká Habermas. Lidé, kteří řídí, si většinou problémový stav věci neuvědomují. Krize vyplývá z nějaké konkrétní situace (*objektivní*) a z (ne)pochopení situace (*subjektivní*). O společnosti jako objektivní a subjektivní realitě píše podobně Berger a Luckman v knize *Sociální konstrukce reality* (1999), kterou cituje také Habermas. Společenské systémy konstruují sociální realitu, a tím stojí „u zrodu“ krizí. Habermas vidí mezi životním světem a systémem určité napětí. Obě paradigmaty mají své oprávnění. Je zde přítomno i určité spojení. Rozhodující význam má však normativní struktura (hodnoty) životního světa, kdežto v případě společenských systémů se zabýváme spíše mechanismy.

Habermas proto upozorňuje: „Pojímáme-li společenský systém jako životní svět, pak aspekt řízení ustupuje do pozadí“ (s. 14). Řízení je totiž určitý mechanismus, proto ho potřebujeme zkoumat ze strany teorie společenských systémů. Společenskou krizi jako důsledek konkrétního stavu řízení zkoumá Habermas nikoliv z pohledu životního světa, nýbrž z pohledu teorie společenských systémů. Nezajímá ho proto „hodnota“, nýbrž způsob a „platnost“. Oceňuje proto také způsob myšlení N. Luhmanna, který „...provádí změnu v chápání takových pojmů, jako je poznání a diskurs, jednání a norma, panství a ideologické ospravedlnění vždy pod prv-

kem možného rozlišení výkonů organických a společenských systémů" (s. 15). Habermas upozorňuje, že společenské systémy se udržují dvěma základními způsoby:

- a) ve vztahu k *vnější* přírodě se společenské systémy udržují instrumentálním jednáním. *Podle technických pravidel* člověk rozšiřuje svoji ekonomickou autonomii (ekonomie).
- b) ve vztahu k tzv. *vnitřní* přírodě se společenské systémy udržují komunikativním jednáním. *Podle pravidel komunikativního jednání* dosahují určitého sociokulturního stupně. „Zvířecí“ chování je upraveno imperativními nároky (Kant).

Dosažení určitého sociokulturního stupně předpokládá jazykovou komunikaci. Habermas si proto klade relevantní otázku: „kdy smíme komunikaci systematicky použít a kdy ji lze považovat za normální“ (Habermas 1974: 226).

Ve studii z roku 1974 *Überlegung zur Kommunikationspathologie* vykládá vztah mezi tzv. *normálním* použitím komunikace a komunikací jako předpokladem sociokulturního vývoje. Komunikace jistě slouží k rozšíření systémové autonomie (*moci*) (s. 21). Důležitějším aspektem však zůstává pro Habermase obecnost a objektivita, k níž vede právě komunikace jako předpoklad legitimacy platných norem a zajištění *pospolitosti a sdíleného významu*. Analýza krize tedy vedle analýzy společenských systémů začíná analýzou jazyka a komunikace. Habermasova teorie komunikativního jednání a patologie komunikace vlastně vede k analýze krize a kritice negativní změny normativních struktur.

Celé dějiny vědění vysvětluje Habermas na pozadí požadavku diskursivního řešení normativních nároků. Na cestě od mýtu, přes náboženství až k filozofii, ideologii a vědě se uplatňuje diskursivní řešení.

Od mýtu jako subjektivně prožívaného systému vede cesta k náboženství jen díky diskursu. Diskurs umožňuje obecné sdílení nějakého prožitku i přesvědčení. Filozofie a věda již předkládají diskurs jako svoji součást, bez níž dosažení vyššího stupně poznání není možné. Krize tedy spočívá v ambivalentním důrazu na význam diskursu a komunikace jako takové.

Rostoucí autonomii společenského systému odpovídá růst stupně komplexity. Jednodušeji řečeno moc předpokládá vysoký stupeň organizace. Bez diskursu není možná ani moc, ani organizace. Platnost teze můžeme sledovat na procesech modernizace a globalizace. Existují však i problematičtější příklady. Proto Habermas hovoří o tzv. *pozdním kapitalismu*. Roku 1973, kdy Habermas psal první texty k teorii legitimacy v *pozdním kapitalismu*, nešlo ještě o tak významnou skutečnost, ale existovaly již patrné tendence k ekonomické globalizaci.

Vraťme se však k Habermasově pojetí krize. Vedle ekonomické krize, která vede k sociální krizi a nakonec i krizi politické, existuje krize *racionality*, která má obecnou, nejen institucionální povahu, potom krize *legitimity* a krize *motivace*. Krize motivace nemá jen psychologickou povahu, ale dotýká se všech mikrosociálních struktur, jako je partnerský život, rodina, generační vztahy apod. Nejdůležitější z hlediska teorie společnosti zůstává krize legitimacy. Krize legitimacy podle Habermase souvisí na jedné straně s liberálním *pozdním kapitalismem* a na druhé straně s rozpadem „liberálně kapitalistického zbožního fetišismu“ (s. 89). Habermas v koncepci krize legitimacy upozorňuje na ideje Carla Schmitta, Niklase Luhmanna a Maxe Webera.

- a) Carl Schmitt hovoří o *decizionistickém* pojetí legitimacy. Říká, že pozitivní právo platí z *moci rozhodnutí*. Schmitt uznává legitimitu čisté legality.
- b) Niklas Luhmann rozvíjí *decizionistickou* teorii legitimacy Carla Schmitta a navíc rozvíjí pojetí lidských práv jakožto *civilního náboženství*. Přesněji řečeno Luhmann definuje právní systém jako výsledek politiky uznání hodnot. Rozhodnutí žádnou legitimitu nepotřebuje, neboť rozhodnutí legitimuje.
- c) Max Weber nejen ovlivnil pojetí legitimacy Carla Schmitta, ale v jistém smyslu Weber i tvrdil, že legitimita může být *garantována psychicky* (afektivně a citovou oddaností), *hodnotově racionálně* (virou v platnost řádu jako výrazu závazných hodnot) a *nábožensky*.

Luhmann i Habermas se přiklání k legitimitě tzv. *racionálně hodnotové*, neboť společnost má *hodnotově-racionální* strukturu. Struk-

turální proměna společnosti tedy vlastně souvisí se strukturální změnou racionality. Jde-li o krizi společnosti jako výsledek strukturální změny společnosti, potom hovoříme současně o *krizi racionality*. Podle Habermase nemá smysl ptát se na legitimitu norem, neboť v normativním smyslu nemohou být reflektovány. Je to stejné jako ptát se po měřítku měřitek. Habermas se tedy v závěru soustřeďuje na *obranu rozumu*. Obrana rozumu znamená v posledu obranu hodnotově-racionálního pojetí společnosti. Prostřednictvím myslí zespolečenštěných individui dochází k sociální interakci, která hodnotově strukturuje společnost. Taková společnost se vnitřně zbavuje nelegitimního nároku na moc. Vytváří předpoklady pro racionální správu.

Daniel Toth a Martina Tothová

Włodzimierz Winclawski: *Słownik biograficzny socjologii polskiej I (A-H)*

Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN 2001, 266 s.

Za jedno z kritérií, na jehož základě lze posuzovat dosaženou úroveň každé národní sociologie, je možné považovat to, jakou pozornost věnuje vlastním dějinám, jak je schopna reflektovat svůj vývoj, kriticky jej hodnotit a nacházet v něm poučení i inspiraci pro současnost. Není tudíž náhodné, že polská sociologie, již patří jak z hlediska kvality dosahovaných výsledků, tak z hlediska její institucionalizace ve světové sociologii jedno z nejpřednějších míst, byla vždy bohatá na díla z této tematické oblasti. Bibliografie prací napsaných v Polsku zejména zhruba v posledních padesáti letech a zaměřených na analýzu odkazu velkých postav polské sociologie, na vývoj sociologické práce v jejích jednotlivých obdobích a centrech i na dějiny sociologické teorie, metodologie a odvětvových sociologických disciplín v Polsku, je mimořádně rozsáhlá. Významné je, že v poslední době nejde už jen o jednotlivé monografie a dílčí příspěvky, ale že se začínají objevovat i práce syntetičtějšího charakteru. Mám na mysli např. rozsáhlé dílo *Sto let polské sociologie* z roku 1995, jehož edito-

rem byl J. Szacki (recenze viz *Sociologický časopis* č. 4, 1997, s. 491–494), a knihu N. Kraskové *Institucionalizace sociologie v Polsku 1920–1970* (recenze viz *Sociologický časopis* č. 4, 1998, s. 503–504).

Další cennou takto orientovanou publikací je nejnověji první díl *Biografického slovníku polské sociologie*, jehož autorem je Włodzimierz Winclawski, profesor Univerzity M. Kopernika v Toruni, vynikající znalec dějin polské, ale také české a slovenské sociologie. (Napsal mj. *Úvod do Chalasinského*, Toruň 1989, a práci *Lid, národ, sociologie. Studie o genezi slovenské sociologie*, Toruň 1991). Celé dílo je rozvrženo do tří svazků, z nichž první obsahuje myslitele, jejichž příjmení začíná písmeny A–H. Druhý (I–R) a třetí (S–Ž plus doplňky) budou následovat.

Jak autor v předmluvě píše, věnoval se práci na slovníku více než deset let a počet biografických hesel se postupně rozrostl na téměř devět set. Slovník obsahuje informace pouze o těch osobách, které již nežijí a jejichž dílo je tudíž uzavřeno. Nejde jenom o ty, které lze bez jakýchkoli výhrad označit za sociology, ale i o ty, které sice sociology nebyly (jejich hlavním profesním zájmem byla např. zejména filozofie, ekonomie, historie, etnologie a psychologie), ale jejichž podíl na vývoji sociologického vědění nelze přehlédnout. Právě tato skutečnost přivedla Winclawského k tomu, že původně zamýšlený název Slovník polských sociologů změnil na ten, pod nímž nakonec slovník vychází.

Pozornost je věnována i těm postavám, jež se zvláště na přelomu 19. a 20. století věnovaly tzv. sociografii, autorům sociologicky orientovaných memoárů, které mají v polské sociologii výjimečně bohaté tradice, ale také překladatelům sociologické literatury a významným organizátorům sociologické práce. Slovník tedy bere v potaz sociology v nejširším slova smyslu, tj. ty, kteří se této disciplíně věnovali profesionálně, ale i ty, kteří se zabývali sociologickými problémy, aniž by byli sociology. Z této druhé skupiny se však zaměřuje pouze na autory, jejichž práce byly sociology vnímány jako sociologické, tzn. recenzovány, citovány a využívány v sociologické literatuře.

Winclawski se musel vypořádat s otázkou, jakým obdobím ve vývoji polského sociologického